

General-potpukovnik
u penziji
ŽARKO MILIČEVIĆ

Neki aspekti razvoja obaveštajne službe u narodnooslobodilačkom ratu, s posebnim osvrtnom na obaveštajno-izviđačku delatnost jedinica 32. divizije

Prvi deo članka predstavlja kraću, sumarnu retrospektivu razvoja i organizacijske strukture obaveštajne službe u jedinicama Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije 1941—1945. godine. Pri tome, autor razmatra nekoliko bitnih činilaca, koji su opredeljivali okvire obaveštajno-izviđačke delatnosti operativno-taktičkih jedinica (divizija i korpusa). To su: odluke zasjedanja u Stolicama, septembra 1941. godine; Uputstvo Vrhovnog štaba NOV i POJ od novembra 1942. godine; Odluka vrhovnog komandanta NOVJ, maršala Tita o formiranju Odeljenja za zaštitu naroda, maja 1944. godine. Pomenute faktore razmatra u korelaciji sa razvojem jedinica Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije, naglašavajući pri tome mnoge specifičnosti kojima se razvoj vojnoobaveštajne organizacije u njima bitno razlikovao od svih do tada poznatih tipova vojne organizacije.

U drugom, težišnom delu teksta, razmatra se kompleks problema vezanih za dejstva naših jedinica u severozapadnoj Hrvatskoj. Taj aplikativni deo čini okosnicu članka, i obuhvata tri tematske oblasti: (1) sumarni pregled neprijateljevih snaga na ovom prostoru i njihov uticaj na dejstva jedinica NOVJ; (2) najznačajnije borbe 32. divizije u 1944. godini; (3) obaveštajno-izviđačku delatnost organa i izviđačkih jedinica 32. divizije od njenog formiranja (decembar 1943. godine) do kraja rata. Bez pretenzija da zahvati celokupnu problematiku, autor se opredelio samo za one teme koje mogu imati značaja sa stanovišta aktuelnih potreba i koje je moguće izučavati i koristiti u okviru koncepcije i doktrine opštenarodne odbrane. Na kraju autor u vidu nekoliko zaključaka visokog nivoa uopštavanja, izvlači najbitnije odrednice za teoriju i praksu funkcionisanja vojnoobaveštajne službe.

O funkcionisanju i rezultatima rada naše vojnoobaveštajne službe, njenih organa i jedinica do sada se u našoj vojnoj publicistici nedovoljno pisalo. A, ukoliko su se pojedini autori i opredeljivali za ovu temu — njihovi napisi su imali mahom jubilarni, svečarski karakter, bez širih i dubljih pretenzija, pogotovo sa stanovišta aktuelnih potreba i doktrine opštenarodne odbrane. Sudeći po tome, stiče se utisak da smo zaboravili neka izuzetno dragocena ratna iskustva u ovom domenu, odnosno da ih premalo apliciramo u našoj svakodnevnoj trupnoj praksi, na obuci i vežbama, čak i u situacijama koje to implicate zahtevaju — npr. u dejstvima na privremeno zaposednutoj teritoriji, u dubljoj pozadini neprijateljevog rasporeda i sl. Polazeći upravo od tih saznanja, kao i sopstvenih iskustava obaveštajnog oficira u NOR-u, pokušao sam da uopštim nekoliko bitnih odrednica funkcionisanja naše vojne obaveštajne službe u ratnom i posleratnom periodu, što bi, nadam se, moglo da podstakne širu raspravu na stranicama »Vojnog dela«, koja bi bila korisna za dalji razvoj teorije i prakse obaveštajnog obezbeđenja u opštenarodnom odbrambenom ratu.

Razvoj i delovanje obaveštajne organizacije narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije

U izgradnji sopstvenog obaveštajnog sistema i vojne organizacije, narodnooslobodilački pokret se oslanjao, prvenstveno, na bogata iskustva Komunističke partije Jugoslavije iz predratnog perioda. Budnost, konspiracija i pravila ilegalnog života bili su temeljni principi svakodnevne delatnosti članova Partije i SKOJ-a, i vremenom su izrasli u bitan element njihove svesti, odgovornosti i discipline. Partija je time postizala dvostruki cilj: štitila je svoje redove od eventualnog prodora i infiltracije klasnog neprijatelja, a istovremeno je stvarala svoja uporišta i pozicije u redovima protivnika.

Ratni uslovi su predstavljali potpuno novi ambijent za delovanje Partije i SKOJ-a. Zemlja je bila okupirana i totalno razbijena u državnom, političkom, ekonomskom i vojnom pogledu, okupator i domaći kvislinzi uspostavili su svoj fašistički poredak nasilja, terora i genocida, na tlu Jugoslavije

zavladali su bezakonje i bratoubilački rat. Bili su to radikalno drukčiji okviri, u kojima se više nije moglo delovati na stari način. Novo vreme je tražilo novu organizaciju i drukčije metode delovanja, ali i znatno širi ljudski potencijal. Umesto ilegalnih i konspirativnih ćelija i grupa — moralo se krenuti u širinu, u mase, u narod, jer se jedino tako moglo računati na uspešnu borbu protiv višestruko nadmoćnijih snaga okupatora i domaćih izdajnika. Iskustva Partije i SKÓJ-a stečena u predratnom periodu značila su nesumnjivo mnogo, ali sama za sebe nisu bila dovoljna. Rat i revolucija zahtevali su radikalno nove forme delovanja i kvalitativno drukčiju vojnu, političku i bezbednosnu organizaciju. Partija je u ovom pogledu polagala jedan od najtežih ispita u svojoj istoriji, i kao što znamo — položila ga je briljantno.

Posmatrajući danas, u istorijskoj retrospektivi, put razvoja obaveštajne organizacije i obaveštajne službe u NOR-u i revoluciji, moguće je uočiti nekoliko prelomnih i markantnih orijentira, koji su — svaki za sebe pojedinačno, ali u jedinstvenom idejnom i razvojnom kontinuitetu — bitno uticali na proces njihovog izrastanja od prvih ustaničkih dana 1941. godine do pobedonosnog završetka rata. Brojni istorijski dokumenti, kao i tomovi do sada publikovanih sećanja, uspomena i zapisa učesnika NOR-a pokazuju da je u celom ovom razdoblju Komunistička partija Jugoslavije preko svojih organa i članova neposredno i direktno vodila brigu o stvaranju i funkcionisanju obaveštajne službe, trasirajući njene organizacione oblike u skladu sa opštim razvojem narodnooslobodilačke borbe i vojske. Na određeni način obaveštajnom aktivnošću bavili su se svi komunisti, jer je ta sfera njihove aktivnosti umnogome proizilazila iz njihove revolucionarne delatnosti, činila je elemenat njihove budnosti i aktivne borbe protiv neprijatelja. Time su štitili i sebe i svoju jedinicu od prodora policijskih doušnika, agenata i špijuna, koji su pokušavali da se infiltriraju u redove NOV i POJ i organizaciju narodnooslobodilačkog pokreta u celini. Zahvaljujući takvom odnosu i takvoj aktivnosti, okupator i domaći kvislinzi nisu mogli da nanesu teže udare snagama i rukovodstvu NOP-a, niti da u bilo kojem periodu i na bilo kojem terenu ozbiljnije ugroze tekovine i tok oslobodilačke borbe i revolucije.

Izuzimajući odluke Politbiroa CK KPJ sa sastanka u Zagrebu, 10. aprila 1941. godine, i majskog savetovanja, takođe u Zagrebu, na kojima je — u okviru opštih priprema Partije za dizanje oružanog ustanka — govoreno i o problemima budnosti, bezbednosti i informativne službe, a posebno o zadacima i obavezama komunista u ovom pogledu, izdvajamo tri najznačajnije i sa stanovišta kontinuiteta narodnooslobodilačke borbe i revolucije prelomne odluke rukovodstva NOP-a o razvoju obaveštajne službe i organizacije: (1) odluke zasjedanja u Stolicama; (2) uputstvo Vrhovnog štaba NOV i POJ o organizaciji i zadacima obaveštajne službe; (3) odluku o formiranju Odeljenja za zaštitu naroda, maja 1944. godine. Od ne manjeg značaja bio je i poznati članak druga Tita *Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda*, objavljen u Biltenu Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije od 10. avgusta 1941. godine, u kojem su jasno naznačeni i zadaci bezbednosne prirode: štabovi i komesari moraju budno paziti da neprijatelj ne ubaci u partizanske redove svoje provokatore i špijune. Ako se takvi pojave, treba ih odmah streljati i njihova imena objaviti.

Na vojno-političkom savetovanju u Stolicama, 26. septembra 1941. godine, doneto je i nekoliko krupnih odluka o organizovanju obaveštajne službe. Naređeno je da se specijalizovani organi za obaveštajni i kontraobaveštajni rad formiraju na svim komandnim nivoima — od Vrhovnog štaba do bataljona i četa (u Vrhovnom štabu i glavnim štabovima — obaveštajni odseci, u odredima i bataljonima — obaveštajni oficiri, a u četama — poverenici), jasno su definisani zadaci obaveštajne službe i njenih organa, precizirano je načelo da celokupna informativna i bezbednosna aktivnost moraju imati oslonac i uporište u najširim narodnim masama, u saradnji i podršci svih rodoljuba, patriota i antifašista. Potrebe revolucije i oslobodilačke borbe nalagale su da se ovim zadacima priđe što organizovanije i da se maksimalno koriste bogata iskustva Partije iz predratnog ilegalnog perioda, jer su se jedino tako mogli obezbediti neophodni podaci o snagama, planovima i aktivnostima neprijatelja, a istovremeno zaštititi sopstvena teritorija i organizacija narodnooslobodilačkog pokreta od prodora i delovanja neprijateljske agenture, petokolonaša i domaćih izdajnika. S obzirom na karakter, prirodu i unutrašnje ustrojstvo narodnooslobodilačkog pokreta i par-

tizanskih jedinica, zaključci savetovanja u Stolicama činili su samo okvir i načelna opredeljenja, obavezna za celu zemlju. Njihova konkretna realizacija bila je u nadležnosti regionalnih rukovodstava i štabova, koji su lakše i efikasnije saobražavali praktična rešenja specifičnim uslovima svoje teritorije. Stoga je organizovano i nekoliko savetovanja o obaveštajno-bezbednosnoj problematici sa komandantima i komesarima partizanskih odreda i bataljona, a doneta su i prva pismena uputstva o obaveštajnoj službi. Jedan od najcelovitijih dokumenata te vrste, sačuvan u istoriografskoj arhivi NOR-a, jeste *Uput za organizaciju političke obaveštajne službe*, koji je Vrhovni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije izdao 25. decembra 1941. godine, a kojim su utvrđena ne samo načela organizacije već su jasno određeni i okviri obaveštajne delatnosti, njene nadležnosti i zadaci. Na temelju Uputa formiran je u Vrhovnom štabu informativni odsek, a u komandama mesta, štabovima odreda i samostalnih bataljona postavljeni su informativni oficiri.

U pogledu funkcionisanja obaveštajne organizacije, dve specifičnosti su bile karakteristične za sva područja: (1) obaveštajna i kontraobaveštajna delatnost činile su jednu celinu, delovalo se jedinstveno i integrirano, bez izrazite distinkcije u organizacionom i funkcionalnom pogledu; (2) u obaveštajnoj službi i organizaciji posebne obaveze, odgovornosti i mogućnosti uticaja imali su partijski komiteti, naročito oblasnog i okružnog nivoa. Smatralo se da je obaveštajna delatnost izuzetno osetljiva, delikatna i podložna brojnim iskušenjima, što je od svih partijskih rukovodstava, naročito višeg nivoa, zahtevalo maksimalan angažman i stalnu brigu.

Prvih dana maja 1942. godine drug Tito je uputio novu direktivu glavnim štabovima o daljnjoj izgradnji obaveštajne službe. Bila je to prva opsežnija instrukcija, čije su odredbe imale dugotrajniju vrednost u razvoju vojnoobaveštajne organizacije, i na temelju kojih je nekoliko meseci kasnije (novembra 1942) doneto uputstvo Vrhovnog štaba o organizaciji obaveštajne službe. S obzirom na značaj i aktuelnost te direktive, izdvajamo nekoliko najbitnijih odredaba: (1) u štabovima proleterskih brigada, partizanskih i dobrovoljačkih odreda radi odgovornosti za organizaciju i funkcionisanje obaveštajne službe u jedinicama i na terenu treba da se odredi najpouzdanije lice, obavezno član KPJ; (2) odgovorni

za obaveštajnu službu u glavnim štabovima i štabovima brigada i odreda moraju da odrede, u sporazumu sa partijskom organizacijom, svoje obaveštajce u nižim jedinicama i na terenu na kojem odred dejstvuje; (3) linija obaveštajne službe mora da bude strogo konspirativna, tako da ni pojedini obaveštajci ne smeju znati jedan za drugog; (4) radi prikupljanja dragocenih podataka mogu da se upotrebljavaju najrazličitija sredstva, kao i davanje novčanih nagrada kada se za to ukaže potreba; (5) treba razvijati sistem slanja obaveštajaca presvučenih u građansko i seljačko odelo u neprijateljsku pozadinu i gradove.¹

Međutim, tek *Uputstvom Vrhovnog štaba o organizacionoj strukturi i osnovnim zadacima obaveštajne službe na oslobođenoj teritoriji*, koncem novembra 1942. godine, postavljeni su precizni okviri funkcionisanja obaveštajne delatnosti i jasno razgraničene njene obaveze, nadležnosti i prava. U tom smislu je ono predstavljalo novi kvalitet u odnosu na prethodni period: vojnoobaveštajna i bezbednosna organizacija usaglašene su sa novom strukturom i nivoom jedinica (divizijama i korpusima) i sa kvalitativno novom vojnoteritorijalnom organizacijom (komandama vojnih područja i vojnih oblasti). Time je, u osnovi, zaokružena druga etapa razvoja obaveštajne organizacije koja je kasnije uglavnom modificirana i prilagođavana konkretnim uslovima i potrebama pojedinih regija. Vrhovni štab je čak insistirao na što punijem angažovanju glavnih štabova i štabova operativnih sastava u saobražavanju konkretnih rešenja potrebama i uslovima regionalnog ambijenta, naglašavajući da je upravo u ovom domenu štetno i opasno svako dogmatsko i nekritično prihvatanje i sprovođenje unificiranih stavova i rešenja.

Celokupna vojnoobaveštajna organizacija sastojala se iz dve komponente: (1) obaveštajne organizacije u jedinicama NOV i POJ i (2) teritorijalne obaveštajne organizacije. Njihov skelet činila je obaveštajna mreža, s tim što su i obaveštajna i bezbednosna (kontraobaveštajna) funkcija bile objedinjene u jedinstvenu službu, sa jedinstvenim organima.

Teritorijalna organizacija se sastojala od glavnih, sreskih (kotarskih), pomoćnih i rejonskih obaveštajnih centara, kao i obaveštajnih centara pri komandama vojnih područja

¹ Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda, Vojnoistorijski institut, tom III, knj. 3, str. 155—158.

i mesta. Njihovo osnovno obeležje bilo je stacionarno — teritorijalno, tj. vezanost za određeno područje (regiju), ali su u pogledu nadležnosti, rukovođenja i subordinacije bili čvrsto povezani i međusobno potčinjeni. Na teritoriji Hrvatske, npr. najniži obaveštajni nivo bili su mesni obaveštajni centri (MOC), a najviši — Glavni obaveštajni centar (GOC). Glavni centri su postojali i u drugim područjima, gde god su bili formirani glavni štabovi NOV i POJ, a po vertikalnoj liniji odgovarali su obaveštajnom odseku Vrhovnog štaba, koji je rukovodio celokupnom obaveštajnom službom narodnooslobodilačkog pokreta.

Za sve vreme postojanja, teritorijalni obaveštajni centri gotovo u svim krajevima Jugoslavije delovali su veoma pouzdano i kontinuirano. Veza između nižih i viših centara održavana je čak i u najtežim uslovima, a odnosi subordinacije po vertikali nisu nikada narušavani. Izuzev obaveštajnih centara komandi područja i mesta, ostali teritorijalni centri imali su veoma pouzdan oslonac u partijskim komitetima, naročito u pogledu izbora proverenih kadrova za rad na obaveštajnim poslovima i stalne kontrole njihovog rada. Ta okolnost je bila od značaja utoliko više što su se teritorijalni obaveštajni centri prevashodno bavili kontraobaveštajnim aktivnostima, i što su delovali, u prvom redu, kao kontraobaveštajni punktovi za zaštitu revolucije od delovanja neprijatelja, a manje su se bavili obaveštajnim radom, u klasičnom smislu, za potrebe vojnog rukovođenja. Zbog toga, a i iz nekih drugih razloga, ti centri nisu uvek bili dobro »uvezani« po horizontali sa obaveštajnim centrima operativnih jedinica, što je u praksi imalo mnoge negativne posledice. Između ostalog, nisu bili retki slučajevi da pojedini štabovi ne koriste podatke teritorijalnih obaveštajnih centara.

Sa istom pažnjom i isto tako detaljno Uputstvo je utvrdilo i organizaciju obaveštajne službe *operativnih jedinica* — pri štabovima korpusa, divizija, brigada i bataljona. U korpusima i divizijama formirani su obaveštajni centri, a u nižim jedinicama je uspostavljena institucija obaveštajnih oficira. Međusobni odnosi nižih i viših organa bili su strogo subordinirani i usklađeni, s tim što su korpusni centri, kao najviša instanca, odgovarali direktno obaveštajnom odseku Vrhovnog štaba.

Svi obaveštajni centri su imali po dve sekcije: za obaveštajni i kontraobaveštajni rad. U praksi, međutim, zadaci su se često preklapali, posebno u teritorijalnoj obaveštajnoj službi koja se bavila i političkom, i kontraobaveštajnom i obaveštajnom delatnošću. Tek koncem 1943. godine sazrelo je saznanje da se obaveštajna i kontraobaveštajna služba moraju preciznije i jasnije podeliti kako bi efikasnije funkcionisale.

Zaključci savetovanja u Stolicama i Uputstvo Vrhovnog štaba pomogli su uspostavljanju veoma efikasne obaveštajne organizacije i službe na prostoru Hrvatske. Pri Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske oformljen je veoma snažan i operativan Glavni obaveštajni centar, a uporedo je u svim regijama Hrvatske uspostavljena široka mreža teritorijalnih obaveštajnih centara, čime je obezbeđen maksimalni uvid u planove i dejstva neprijatelja, uz istovremenu zaštitu narodnooslobodilačkog pokreta u svim domenima. Za područje severozapadne Hrvatske, npr. oformljen je pomoćni obaveštajni centar (POC), uz više rejonskih centara: u Zagrebu, Čazmi, Bjelovaru, Varaždinu, Krapini.

Suprotno tome, organizacija i formiranje obaveštajnih centara pri štabovima jedinica tekli su sporije i neravnomernije. U divizijama koje su se kretale uz Vrhovni štab obaveštajni centri su formirani nešto kasnije, a i u nekim drugim divizijama Uputstvo nije striktno i na vreme realizovano. Razloga za to bilo je više. Divizije koje su bile pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba nisu imale vremena da to učine zbog početka četvrte neprijateljske ofanzive, a nije ni bilo veće potrebe za tim jer su se obaveštajno naslanjale na organe Vrhovnog štaba. U drugim sredinama, međutim, Uputstvo nije realizovano na vreme zbog znatnog zakašnjenja, kao i zbog toga što se partijski komiteti nisu angažovali u onoj meri kao pri organizovanju teritorijalne obaveštajne službe. Zato se i moglo dogoditi da obaveštajni kadrovi mobilnih centara ne prođu isti nivo priprema kao za teritorijalne centre, a često ni njihov izbor nije bio zadovoljavajući. Ovome treba dodati i nedovoljnu sinhronizovanost teritorijalnih i mobilnih centara, pa čak i izvesnu zatvorenost teritorijalnih organa, što nije bilo u skladu sa intencijama Uputstva, jer su obaveštajni centri teritorijalne organizacije bili obavezni da sve podatke o neprijatelju — njegovim sna-

gama, garnizonima, uporištima, planovima i sl. stavljaju na raspolaganje jedinicama NOV koje operišu na tom području. Treba reći da je ova saradnja i praksa usklađenog delovanja u nekim područjima (npr. u Bosanskoj krajini) bila izuzetno dobra, ali ima i suprotnih primera.

Definitivna podela između obaveštajne i kontraobaveštajne službe izvršena je 13. maja 1944. godine, kada Vrhovni komandant donosi odluku o formiranju Odeljenja za zaštitu naroda (OZN-a). Nekoliko meseci ranije formirana je i posebna institucija — *Komisija za borbu protiv pete kolone i terorizma*, sa osnovnim zadatkom da prikuplja podatke o neprijateljskim špijunima, provokatorima i saradnicima i da otkriva agenturu okupatora i domaćih kvislinga, kao i specijalne jedinice (tzv. trupove), koje su ubacivane na slobodnu teritoriju radi izvođenja diverzija i prepada. U skladu s tim, pristupilo se ubrzanom obrazovanju posebnih jedinica za borbu protiv pete kolone i terorizma: u Hrvatskoj — bataljona i četa protiv pete kolone, u Sloveniji — bataljona VOS (Varnostno-obveščevalne službe), u Srbiji, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori — jedinica narodne odbrane. Završni oblik ove organizacione celine bilo je formiranje Korpusa narodne odbrane (KNOJ-a), 15. avgusta 1944. godine, čime su operativne jedinice NOV i POJ, i kasnije Jugoslovenske armije, oslobođene bezbednosno-teritorijalnih funkcija radi izvođenja operacija za konačno oslobođenje zemlje. Divizije i brigade SKOJ-a preuzele su zadatak obezbeđenja pozadinskih jedinica i ustanova NOV, zaštite organa narodne vlasti, privrednih i saobraćajnih objekata, obezbeđenja granica, borbe protiv ostavljenih i ubačenih grupa neprijatelja i dr.

Kada je reč o severozapadnoj Hrvatskoj, interesantna je jedna specifičnost — budući da sve do proleća 1943. godine nije postojala posebna obaveštajna organizacija narodnooslobodilačkog pokreta sa svojim organima i kadrovima, zadatke obaveštajnog karaktera obavljali su uglavnom partijski komiteti, naročito okružni. Tu obavezu preneo im je Glavni štab Hrvatske zato što nisu postojale čvršće operativne veze sa partizanskim štabovima u ovoj regiji, tako da su komiteti KP obavljali ove zadatke kao svoju redovnu delatnost sve do formiranja krupnijih partizanskih jedinica — brigada i divizija, i konstituisanja obaveštajnih centara

u njima. To znači da su obaveštajnim radom u organizacionom i operativnom smislu rukovodile organizacije i komiteti KPJ na okupiranim teritorijama i u gradovima, stvarajući obaveštajne punktove u vojnim, političkim i administrativnim strukturama ustaške vlasti, naročito u domobranstvu. Takva situacija je trajala sve do polovine 1943. godine, kada obaveštajne zadatke preuzimaju u celini obaveštajni centri teritorijalne obaveštajne službe.

Snage neprijatelja na prostoru operativnih dejstava jedinica 32. divizije

Oružane snage tzv. Nezavisne Države Hrvatske sastojale su se od ustaške vojnice, domobranstva i žandarmerije. Ratno vazduhoplovstvo i mornarica imali su sporednu ulogu.

Ustaška vojnica se razvijala nešto sporije od domobranstva, ali je za nepune tri godine uvećana gotovo pet puta. Krajem 1941. godine u njenom sastavu bilo je 14 bojni i tzv. *Crna legija* sa ukupno oko 15.000 ustaša, a novembra 1944. brojno stanje je povećano na 76.000 ustaša: 21 zdруг (brigada), 67 bojni (bataljona), 2 pukovnije, 7 topničkih sklopova (art. divizion) i 17 posadnih i dopunskih bojni. Zdруг se sastojao od 3 do 5 bojni, a bojna od 3 do 5 satnija. *Domobranstvo*, kao redovna, operativna sila tzv. NDH, za četiri godine postojanja reorganizovana je nekoliko puta, dok konačno, decembra 1944. godine, nije potpuno integrirana sa ustaškim jedinicama i stavljena pod komandu nemačkih štabova. Od oko 65.000 ljudi, koliko je imala krajem 1941. godine, domobranstvo je povećano u leto 1943. godine na 135.000 vojnika, organizovanih u tri zbora (korpusna područja), pet divizija, 17 gorskih i lovačkih zdругova i 24 pukovnije. Dve legionarske divizije (369. Vražija i 373. Tigar) nalazile su se pod neposrednom nemačkom komandom. *Žandarmerija* (oružništvo) nastala je od žandarmerije bivše Jugoslavije sa teritorija Hrvatske, Bosne, Hercegovine i Srema, koju su preuzele ustaške vlasti i preimenovala u oružništvo NDH. Sastojala se od pukovnija, vodova i postaja; ukupno je bilo sedam pukovnija. Pored ovih snaga, od pripadnika nemačke narodne skupine (folksdojčera) sa teritorija NDH,

formirane su lovačke bojne u sastavu domobranstva i jedinice »Ajnzacšafela« u sastavu ustaških snaga.

Po načinu regrutovanja (uglavnom su ih činili dobrovoljci), popuni naoružanju, obuci i borbenoj čvrstini, ustaške jedinice, posebno one koje su pripadale Poglavnikovom tjelesnom zdruhu (PTS) i Crnoj legiji, predstavljale su elitne formacije i glavni oslonac ustaškog režima, njegovu najpozdaniju zaštitu. Njihova borbena vrednost, po pravilu, bila je višestruko iznad domobranskih jedinica, izuzev donekle legionarskih domobranskih jedinica i gorskih zdругova, čiji su borbeni kvaliteti bili takođe veoma uočljivi.

Na prostoru severozapadne Hrvatske stacionirale su u toku 1941. i delom 1942. godine jedinice NDH znatno slabijeg kvaliteta od onih koje su bile angažovane u borbama protiv naših jedinica u ustaničkim krajevima: u Lici, na Baniji, na Kordunu, u Bosni i Hercegovini. Skoro da i nije bilo ustaških jedinica i garnizona, izuzev kraja 1942. godine kada je u borbi protiv Kalničkog NOP odreda angažovana jedna bojna Crne legije. Na teritoriji Zagorja, Prigorja, Kalnika, Podravine i Bilogore locirale su uglavnom posadne i dopunske domobranske pukovnije, žandarmerijske stanice i druge stražarske jedinice, zatim vojne škole u Varaždinu i Bjelovaru, kao i nešto nemačkih jedinica iz sastava 187. rezervne divizije. U nekim garnizonima — Varaždinskim Toplicama i Krapini stacionirali su feldžandari, u Koprivnici su bile razmeštene koturaške (velosipedske) jedinice, a u Bjelovaru — gorska domobranska pukovnija.

Prve dve godine rata na prostoru severozapadne Hrvatske nije bilo mnogo neprijateljevih garnizona. Pored Zagreba, veći garnizoni su uspostavljeni u Varaždinu, Križevcima, Koprivnici i Bjelovaru, dok je u većini drugih mesta brojno stanje posada bilo relativno malo. Međutim, već od proleća 1943. godine situacija se bitno menja. Snažni uspon i razmah narodnooslobodilačkog pokreta u severnoj Hrvatskoj, posebno nakon dolaska 12. i 28. slavonske divizije u ovu regiju, ubrzali su proces diferencijacije i omogućili stvaranje novih, stabilnijih slobodnih teritorija i jačanje svih komponenata oslobodilačke borbe i revolucije. Za razliku od 1942. godine kada je na ovom prostoru formirano sedam partizanskih četa i tri odreda, u 1943. godini obrazovana su još četiri odreda i dve komande područja, a 12. decembra je formirana

i 32. zagorska divizija sa dve brigade. Sve je to prisililo nemačke i ustaške vlasti da u ovaj prostor počnu dovoditi brojnije i kvalitetnije jedinice, naročito ustaške. Najpre premeštaju u Varaždin 1. pukovnicu elitne ustaške formacije Poglavnikovog tjelesnog zdruga, a nešto kasnije i 5. ustaški zdrug Crne legije u Koprivnicu. Dovodjenjem novih jedinica naročito su pojačani garnizoni u Zlataru, Lepoglavi, Varaždinskom Ivancu, Novom Marofu, Varaždinskim Toplicama, Ludbregu, Kloštru, Đurđevcu, Zelini i Mariji Bistrici. Krajem 1943. i početkom 1944. godine neprijatelj je imao uspostavljena već 44 garnizona, sa ukupno oko 10.000 ustaša, domobrana i žandarma. Novi garnizoni su formirani u svim važnijim industrijskim mestima, a isturene posade su bile u rudnicima, na važnijim prevojima i raskrsnicama puteva, mostovima i drugim objektima. Jakim garnizonima opasan je Zagreb, Kalnik, Koprivnica i Bjelovar, i čvrsto je zaposednut centralni deo Zagorja.

Oko Kalnika neprijatelj uspostavlja šest jakih garnizona: u Varaždinu, Novom Marofu, Varaždinskim Toplicama, Ludbregu, Križevcima i Ivancu, sa oko 5.000 vojnika. U Podravini, glavne neprijateljske snage stacionirale su u Koprivnici, Virju, Đurđevcu, Kloštru, Pitomači i Novigradu, ukupne jačine oko 4.000 ustaša Crne legije. Na Bilogori, sa centrom u Bjelovaru, uspostavljeno je takođe više jakih garnizona za kontrolu železničkih i putnih komunikacija, i eksploataciju ekonomskog bogatstva. Glavnu snagu neprijatelja na ovom prostoru činio je gorski zdrug u Bjelovaru, a nešto kasnije i jedna bojna ustaša. Jačina ovih snaga iznosila je oko 5.000 vojnika.

Navedeni podaci pokazuju da je na operacijskom području 32. divizije bilo 65 neprijateljevih garnizona, male međusobne udaljenosti i dobre komunikacijske povezanosti, sa preko 23.000 vojnika. Njihovu udarnu i pokretnu snagu činile su ustaške bojne PTS i Crne legije. Međutim, u vreme borbi za virovitički mostobran i kasnije u završnim operacijama, pojavljuju se i jedinice 15. kozačkog korpusa, 1. i 2. ustaško-domobranske divizije, kao i 187. i 714. nemačke divizije, čime je odnos snaga bitno izmenjen. Jedinice 1. pukovnije PTS i 5. zdruga Crne legije, sa kojima se 32. divizija najčešće sukobljavala, znatno su se razlikovale od ostalih ustaških, a naročito domobranskih jedinica, kvalitetom nao-

ružanja, obučenošću i borbenim moralom, a imale su i naj-sposobnije ustaške komandante. Uz to, gotovo uvek su imale obezbeđenu artiljerijsku, tenkovsku i avio-podršku. U borbi protiv jedinica 32. divizije, često su koristile taktiku uba-civanja u pozadinu i na bokove, dejstvujući i danju i noću, što govori o visokom stepenu obučenosti i efikasnosti koman-dovanja.²

*

Naspram ovakvog neprijatelja, čije su snage u vreme borbi za virovitički mostobran i u završnim operacijama narasle na preko 30.000 vojnika, nalazila se 32. divizija sa nekoliko partizanskih odreda, koji su joj sadejstvovali ili bili potčinjeni u pojedinim borbama. Divizija je delovala na ši-rokom operacijskom prostoru: Zagorje — Prigorje — Kal-nik — Podravina — Bilogora, čiji su potencijali u živoj sili i ekonomskom bogatstvu višestruko povezivali mnoge regije, ali čiji je stepen iskorišćenja bio osetno manji, ispod zahteva vremena i intenziteta oslobodilačke borbe. Jedan od najvaž-nijih uzroka i razloga tome bilo je razorno delovanje orga-nizacija i vođa Hrvatske seljačke stranke, koji su pokušavali da parališu svaku političku i vojnu akciju NOP-a, naročito na prostoru Podravine i Prigorja.

Gotovo punih sedam meseci divizija je u svom sastavu imala samo dve brigade. Povremeno je u njen sastav ulazila još jedna, i tek u periodu borbi za virovitički mostobran i u završnim operacijama dobila je i četvrtu. Najčešće su joj sadejstvovale i bile potčinjene snage Zapadne grupe odreda (Kalničkog, Zagorskog i Zagrebačkog), a povremeno, naro-čito u pojedinim borbama na Bilogori i Moslavini, njena dej-stva su sinhronizovana i sa jedinicama 33. divizije i Istočne grupe odreda.

Brojno stanje divizije, sa dve brigade, bilo je od 1.500 do 1.800 boraca. U proleće 1944. godine, nakon dugotrajnih i iscrpljujućih borbi u Zagorju, bilo je čak i ispod 1.000 bo-raca, ali je ubrzo povećano prilivom novog ljudstva. Kal-nički, Zagorski i Zagrebački partizanski odred, sa po tri ba-taljona, u proseku su brojali od 300 do 400 boraca. Međutim,

² Podaci o neprijatelju korišćeni su iz monografija o 10. korpusu i 32. diviziji, generala Rade Bulata.

početkom 1945. godine, kada je u svom sastavu imala tri, odnosno četiri brigade, brojno stanje divizije iznosilo je konstantno od 2.500 do 3.500 boraca, s tim što je i naoružanje bilo znatno jače.

Za ocenu borbene vrednosti divizije i pri utvrđivanju odnosa snaga, treba imati u vidu još nekoliko činjenica. Prvo, divizija se neravnomerno i dosta teško popunjavala u pojedinim periodima borbe; otuda njeno brojno stanje nikada nije dostiglo prosečno brojno stanje ostalih divizija NOVJ, tačnije — približavalo se jačini mnogih brigada. Drugo, naoružanje koje je posedovala bilo je lako pešadijsko, različitog kvaliteta, često se oskudevalo u municiji, osećao se nedostatak artiljerijske podrške, a naročito sredstava za protivoklopnu borbu. Uprkos tome, moral boraca 32. divizije predstavljao je za sve vreme stabilnu konstantu, bio je na zavidnom nivou, i samo time se može objasniti da je divizija mogla opstati i delovati u veoma teškim vojnim, geografskim i političkim uslovima, i pri izrazito nepovoljnom odnosu snaga. Tako je npr. u februarskoj ofanzivi ustaško-nemačkih snaga na Kalnik neprijatelj angažovao oko 6.000 vojnika potpomognutih snažnom artiljerijom i četom tenkova, dok je jačina 32. divizije i Kalničkog partizanskog odreda iznosila nešto oko 1.850 boraca (odnos 3:1 u korist neprijatelja), a pri napadu na Novi Marof, 21. i 22. januara 1944. godine, odnos snaga je iznosio 2,5:1 u korist neprijatelja. Gotovo u svim značajnijim borbenim akcijama širih razmera koje je izvodila u 1944. godini divizija je bila u nepovoljnom odnosu snaga (brojno i tehnički), a u borbama za virovitički mostobran, januara 1945. godine, to je bilo najizrazitije.

Obaveštajno-izviđačka delatnost 32. divizije

— saznanja, iskustva i pouke

Prvi obaveštajni centri na operativnom prostoru 32. divizije formirani su avgusta 1943. godine. U njihov sastav je uključena grupa članova KP iz okružnog komiteta Varaždin i Ludbreg, a nešto kasnije formiran je i rejonski obaveštajni centar (ROC) Krapina, kao i više mesnih obaveštajnih punktova. Po načinu formiranja, organizacionoj strukturi i zadacima to su bili izrazito teritorijalni centri, zaduženi, u

prvom redu, za političko-obaveštajnu i bezbednosnu problematiku. Vojna komponenta, neophodna operativnim jedinicama NOV i POJ, bila je takođe važno područje njihove delatnosti, ali ipak u drugom planu. Već samim tim što su ih obrazovali partijski (okružni) komiteti, centri su bili namenjeni, prvenstveno, njihovim potrebama i zahtevima, a manje partizanskim jedinicama, naročito u pogledu pravovremenog informisanja o snagama neprijatelja, njegovom rasporedu, planovima i namerama. Bez takvih i sličnih podataka, štabovi brigada, odreda i bataljona bili su često izloženi mnogim iskušenjima i iznenađenjima, pogotovo što je mreža ustaško-domobranskih uporišta u severozapadnoj Hrvatskoj bila izuzetno gusta i povezana dobrim komunikacijama, koje su omogućavale brz i efikasan manevar po unutrašnjim pravcima.

Formiranje obaveštajnih centara i obaveštajnih organa u jedinicama NOV i POJ označilo je novi kvalitet u razvoju vojnoobaveštajne službe. Time što su na nivou bataljona, brigada, divizija i korpusa formacijski i institucionalno ugrađeni organi obaveštajne službe, štabovi jedinica i starešine dobili su značajan elemenat za uspešno planiranje i izvođenje borbenih dejstava, a istovremeno i za efikasniju bezbednosnu zaštitu sopstvenih jedinica. Istina, funkcionisanje vojnoobaveštajne službe nije bilo svuda podjednako uspešno. U partizanskim jedinicama na teritoriji severozapadne Hrvatske, npr. nije se u početku mnogo znalo o metodu rada i funkcionisanju obaveštajnog sistema. Kadrovi na čelu vojnoobaveštajnih organa nisu posebno pripremani i obučavani, kao što se to činilo u teritorijalnim obaveštajnim centrima. Smatralo se da je dovoljno što su u borbi provereni, odani i hrabri, a obaveštajno iskustvo trebalo je da stiču u procesu borbenih dejstava. Zato je često i izostajala neophodna podrška i pomoć, pogotovo od najodgovornijih starešina, što je imalo za posledicu nesnalaženje obaveštajnih organa u iznalaženju najefikasnijih metoda rada.³

³ U istorijskim dokumentima NOR-a zabeleženi su i mnogi primeri izuzetno uspešnog funkcionisanja rada vojnoobaveštajnih organa. General M. Bosnić piše u *Zborniku sećanja 7. krajiške brigade* da je obaveštajna služba brigade predstavljala »oči i uši Štaba i cele brigade«, da su u obaveštajne organe birani najbolji borci i starešine, i da je zato služba funkcionisala besprekorno.

Uporedo sa formiranjem obaveštajnih organa u diviziji, formirane su i izviđačke jedinice kao njihovi izvršni organi: pri štabu divizije — izviđačka četa, a u brigadama — izviđački vodovi. U bataljonima su predviđena izviđačka odeljenja, ali ih u praksi nije bilo. I obaveštajni organi i izviđačke jedinice imali su obavezu da se u prikupljanju podataka i u celokupnoj svojoj obaveštajnoj delatnosti oslanjaju, pre svega, na narod (u najširem smislu reči) i na teritorijalne centre. Te mogućnosti, na žalost, nisu dovoljno korišćene, pa su obaveštajni organi, najčešće, koristili podatke izviđačkih jedinica. Jedan od glavnih razloga za to bio je u nedovoljnom snalaženju obaveštajnih organa divizije. Oni nisu dovoljno shvatali prednosti i mogućnosti stvaranja sopstvene mreže na terenu, niti su uspevali da ostvare čvrstu i kontinuiranu vezu sa teritorijalnim obaveštajnim centrima, izuzev u pripremanju većih akcija. Zbog tih, ali i iz drugih razloga, obaveštajni organi su se, povremeno oslanjali na podatke prikupljene neposrednim delovanjem izviđačkih jedinica.

Kadrovi vojnoobaveštajne službe nisu posebno pripremani i obučavani. Mahom su to bili mladi ljudi, bez ikakvih obaveštajnih iskustava, ali provereni u borbi i odani idejama revolucije i narodnooslobodilačke borbe. Metode vojnoobaveštajnog rada morali su da uče u surovoj ratnoj praksi, isto kao što su i iskustva sticali u toku oružane borbe. Slično je bilo i sa izviđačkim jedinicama. Ni one nisu bile posebno opremane i obučavane, a često su korišćene kao prethodnica, sve dok ih borbena praksa nije prisilila da deluju na drugi način i da izvršavaju namenske zadatke. Znalo se da je najefikasniji način njihove upotrebe ako se unapred, pravovremeno, upute na pojedine pravce, rejone ili pred uporišta odakle bi pratili pokret neprijateljevih snaga i o tome izveštavali, ali za ovakve zadatke izviđačke jedinice, sve do pred kraj rata, nisu imale potrebnu opremu, naoružanje i odgovarajuća sredstva veze. Ni radio-sredstava nije bilo dovoljno, kako po liniji komandovanja, tako i obaveštavanja. Obaveštajni organi, po pravilu, nisu raspolagali zasebnom radio-vezom sa izviđačkim jedinicama, a kada je bila — obično se korespondiralo otvorenim tekstom, radiofonijom. U celini uzev, kriptazaštita nije ni mogla biti iznad postojećih uslova i mogućnosti; zato je neprijatelju često uspevalo da prati naš

radio-saobraćaj, prisluškuje razgovore, probija šifre i dešifruje naše depeše.

U slučaju 32. divizije, treba reći da je neprijatelj dosta znao o diviziji i njenim jedinicama, borbenom sastavu, naoružanju, pokretima, a često i namerama. Ovo i zbog toga što su u neke štabove uspeli da se infiltriraju neprijateljski agenti, od kojih su mnogi otkriveni i osuđeni. Kao i u drugim područjima i krajevima Jugoslavije, neprijatelj je i u severozapadnoj Hrvatskoj nastojao svim silama da ubaci svoje ljude u naše redove, što mu je ponekad i uspevalo. U tom kontekstu treba sagledavati i značaj naših obaveštenja i njihovu upotrebnu vrednost, jer je neprijatelj o 32. diviziji znao skoro sve.

U organizacijsko-formacijskom pogledu obaveštajna služba 32. divizije bila je organizovana kao i u većini drugih divizija NOVJ. Na nivou divizije, brigada i bataljona nalazio se po jedan obaveštajac, bez pomoćnika i tehničkih pomagala. Taj pojedinac je, u suštini, predstavljao obaveštajni organ. Od izvršnih organa imao je izviđačku jedinicu, na koju se oslanjao u prikupljanju podataka. Na žalost, često ni organi izviđačke jedinice nisu bili formacijski popunjeni, što se negativno odražavalo na rad obaveštajno-izviđačke službe. O tome govori dovoljno ubedljivo upozorenje Glavnog štaba Hrvatske upućeno štabu 10. korpusa, u kojem se skreće pažnja na površno i nedovoljno prikupljanje podataka o neprijatelju, što je imalo za posledicu krupne manjkavosti: nepostojanje pouzdanih informacija o jačini, naoružanju, sistemu odbrane i obezbeđenja neprijatelja, o njegovoj snazi u pojedinim garnizonima i utvrđenjima, o njegovim planovima i namerama i sl. Bez ovih elemenata, pogotovo bez »svežih« i proverenih obaveštenja i informacija, štabovi brigada i divizija nisu mogli donositi pravilne odluke o izvođenju taktičko-operativnih dejstava, naročito kada su bile u pitanju ofanzivne akcije. Od ne manjeg značaja bilo je i upozorenje Glavnog štaba na propuste taktičkog karaktera. Skrenuta je pažnja da se nedovoljno primenjuje iznenađenje, što je uvek bila prednost partizana, i da se nepotrebno odstupa od proverenog partizanskog načina borbenih dejstava.

Upozorenja Glavnog štaba nisu bila slučajna. Usledila su nakon nekoliko neprijatnih iznenađenja što su ih doživele jedinice 32. divizije, kao i neke druge brigade i divizije, koje

su privremeno boravile na prostoru severozapadne Hrvatske, ali je za potvrdu te ocene dovoljno pogledati i zapovesti pojedinih štabova, naročito nižih, iz 1943. i 1944. godine. Izuzetak čine one zapovesti u kojima se o neprijatelju daju širi i pouzdaniji podaci. Po pravilu, o jačini, rasporedu, naoružanju, sistemu odbrane i utvrđivanju, planovima i mogućnim akcijama neprijatelja — govori se veoma malo i oskudno, često u nekoliko najopštijih formulacija. U zapovestima viših štabova takvih podataka ima, ali su i oni više namenjeni operativnom nego taktičkom nivou komandovanja.

Pomanjkanje pouzdanih informacija imalo je u nekoliko navrata i teže posledice. Prvi primer: početak šeste ofanzive na Kalnik, februara 1944. godine, potpuno je iznenadio štabove, a skoro i jedinice, jer obaveštajna služba nije uspela da otkrije dovodenje i grupisanje neprijateljevih snaga, njihov razvoj i početak napada. Drugi primer: dva neuspela napada na Ludbreg, najpre brigade »Braća Radić« a zatim 17. slavonske brigade, takođe ukazuju na to da obaveštajna služba nije na vreme otkrila dovodenje svežih snaga u uporište, a još veći propust je učinjen time što nije pravovremeno otkriven sistem utvrđenja, pa se napadalo nedovoljno sinhronizovano i pomalo nasumice. Treći primer: napad 32. divizije na Novi Marof pokazao je nepoznavanje situacije i nedovoljno temeljite obaveštajne procene, a posebno pomanjkanje svežih informacija o snazi i planovima neprijatelja. Štabu 32. divizije nije bilo poznato da je neprijatelj doveo u N. Marof nekoliko bojni ustaša iz Varaždina i Ludbrega uoči samog napada, a kako je uz to i očekivao napad divizije, odlučio je da diviziju ne čeka u uporištu već da joj krene u susret, pa je tako došlo do potpunog iznenađenja: Zagorska brigada je iznenađena u s. Čepelovac, a Prvi bataljon brigade »Matija Gubec« u s. Žitomir. Ova iznenađenja, očigledno, nisu bila slučajna.

Treba reći da slabiji rad obaveštajne službe 32. divizije NOVJ nije bila njena specifika, pa ni kuriozitet. Slične slabosti zabeležene su i u mnogim drugim jedinicama NOVJ sa dužom tradicijom, iskusnijim komandnim kadrom i razvijenijom štabnom organizacijom. U historiografiji NOR-a i memoarskoj literaturi o tome su zabeleženi mnogi primeri. Navešćemo nekoliko poznatijih: (1) uništenje štaba Majevičkog NOP odreda u s. Vukosavci 20. februara 1942. godine od stra-

ne četnika; (2) okruženje i uništenje Pohorskog bataljona, 8. januara 1943. godine; (3) iznenađenje koje su doživele jedinice Druge proleterske divizije u Prijepolju i štab Trećeg korpusa u blizini Sarajeva i Tuzle, novembra 1943. godine, zato što obaveštajna služba nije otkrila pripreme nemačkih komandi za ofanzivu; (4) početak šeste neprijateljske ofanzive bio je veliko iznenađenje za jedinice 17. divizije i Šeste proleterske istočnobosanske brigade, koje su se nalazile na Ozrenu i tek posle nekoliko dana teških borbi utvrdile da neprijatelj izvodi ofanzivnu operaciju širih razmera; (5) pokušaj oslobođenja Koprivnice, 13—16. oktobra 1944. godine, u kojem su učestvovalе jedinice Šestog i 10. korpusa, završio se neuspehom i teškim gubicima, jer obaveštajna služba nije obezbedila potpune i tačne podatke o snagama i utvrđenjima neprijatelja; (6) u pripremi kninske operacije, novembra 1944. godine, štab Osmog korpusa takođe je bio bez mnogih podataka o neprijatelju, a neke informacije obaveštajnih organa bile su potpuno pogrešne. To je prisililo štab korpusa i štabove divizija da u narednim akcijama posvete znatno veću pažnju radu obaveštajnih organa i prikupljanju podataka o neprijatelju svim raspoloživim sredstvima.

Sumirajući sva pomenuta saznanja i iskustva, nameće se logično pitanje: zašto je i kako dolazilo do ovih, ali i drugih iznenađenja. Odgovore ćemo potražiti na primerima 32. divizije, što već samo po sebi govori o njihovoj relativnoj vrednosti.

U celini gledajući, obaveštajna služba 32. divizije za 17 meseci svoje ratne aktivnosti dala je zapažen doprinos jedinicama divizije, obezbeđujući često i pod najtežim uslovima neophodne informacije i podatke o snagama, planovima i namerama neprijatelja. Uspesi koje je 32. divizija postizala gotovo u danonoćnim borbama širom Zagorja, na Kalniku, Bilogori i Podravini — zasluga su i njenih obaveštajnih organa, pogotovo ako se ima u vidu njihovo brojno stanje, tehnička opremljenost i mogućnosti međusobnog održavanja veze. Prilikom prvog oslobođenja Koprivnice, zatim Ludbrega, Varaždinskih Toplica, Zlatara i Lepoglave, organi obaveštajne službe uspeli su da obezbede pravovremene i precizne podatke o snagama neprijatelja u ovim garnizonima, što je štabu divizije i štabovima brigada olakšalo planiranje i izvođenje napadnih dejstava, posebno u akciji na Kopriv-

nicu i Lepoglavu. Od ne manjeg značaja bili su i uspesi kontraobaveštajne i obaveštajne službe u pronalaženju i hvatanju ubačenih špijuna i agenata u redove partizanskih jedinica, o čemu postoje sačuvani mnogi podaci vezani za s. Apatovac, Drenovac, Leskovac, zatim Kalnik i dr. Otkrivanje i likvidacija ustaškog trupa u s. Svibovec i Jalševac, kao i otkrivanje delovanja mađarske obaveštajne službe u severozapadnoj Hrvatskoj zasluga je takođe obaveštajne i kontraobaveštajne službe 32. divizije i obaveštajnih organa na terenu, što je bilo od izuzetnog značaja za razvoj oslobodilačke borbe u ovom području, ali i šire.

Uspesi i rezultati bili bi očigledno još veći da u organizaciji i funkcionisanju obaveštajne službe nije bilo i krupnih problema — delom objektivne, ali još više subjektivne prirode. Prvi, možda i najveći među njima, bio je u neadekvatnoj i neprimerenoj organizaciji obaveštajne službe u partizanskim jedinicama i jedinicama NOV i POJ. Obaveštajne organe divizija, brigada i bataljona faktički su činili pojedinci, jedan čovek, koji objektivno nije mogao uspešno da izvršava sve zadatke koji su se od njega očekivali, a pogotovo da ažurno prati promene u redovima neprijatelja. Pored toga, na ove funkcije nisu uvek određivana najpogodnija lica, posebno ona koja imaju smisla i razvijen osećaj za obaveštajno-informativnu delatnost, dovoljno smela, hrabra i pouzdana za prodiranje i dejstvo na neoslobođenoj teritoriji, u garnizonima i uporištima neprijatelja. Bez prethodnog školovanja i obuke teško je i bilo zamisliti da jedan čovek može učiniti nešto više na ovom polju od onoga što je većina partizanskih obaveštajaca uspevala da postigne.

Slična situacija bila je i sa izviđačkim jedinicama. Gotovo po pravilu, one su bile nedovoljno opremljene, obučene, naoružane i obezbeđene sredstvima veze. Ne samo da nisu imale potrebno i neophodno naoružanje (mitraljeze i drugo automatsko oružje), već katkada ni obične dvoglede, blokove i olovke, a kretale su se najčešće peške, čak i na velike udaljenosti, mada su se mogli obezbediti konji. Umesto za namenske zadatke, štabovi brigada i divizija upotrebljavali su ih mnogo više kao prethodnicu na maršu, a u takvim uslovima bilo je otežano korišćenje prikupljenih podataka, jer su dostavljani peške, kuririma.

Za uspešno funkcionisanje obaveštajne službe od izuzetnog značaja bilo je pravovremeno uključivanje obaveštajnih organa u planove i procene štabova brigada, divizija i korpusa, kao i stalna komunikacija obaveštajnih organa sa komandantima i političkim komesarima jedinica. Ta veza, po pravilu, održavana je bez teškoća, kontinuirano i uspešno, ali su zabeleženi i suprotni primeri kada su obaveštajni organi držani po strani, što je gotovo uvek proizilazilo iz ne-shvatanja značaja organizovanog rada štabova i neusklađenih subjektivnih odnosa. Ratna iskustva 32. divizije obiluje primerima i jedne i druge vrste.

Umesto zaključka

Ako bismo pokušali da u najkraćim potezima uopštimo osnovne pouke i iskustva koja je naš narodnooslobodilački rat dao u sferi razvoja i delovanja vojnoobaveštajne službe, polazeći pri tome od ratne prakse 32. divizije, čini se da je moguće izdvojiti nekoliko zaključaka najvišeg nivoa opštosti.

1. Naša ratna iskustva, a posebno iskustva oružane borbe jedinica operativnog i taktičkog nivoa, jasno su pokazala da se bez dobro organizovane, kadrovski i tehnički opremljene i osposobljene vojnoobaveštajne službe, bez podataka o neprijatelju, njegovom naoružanju, jačini, namerama, moralu i ciljevima — ne može uspešno rukovoditi i komandovati, niti pravovremeno odlučivati u procesu borbenih dejstava.

2. Svaki vojnik i starešina želi da bude obavešten o tekućoj situaciji, želi da zna šta se zbiva ispred njegove jedinice, na bokovima i u pozadini. Poznato je da obaveštenja najčešće idu vertikalno, ali ne i horizontalno, što nije dobro. Nijedna jedinica se ne može uspešno boriti ako joj situacija nije poznata i »čista«. No, kako to nije uvek moguće, vojnike i starešine treba obučavati da život sam režira različite situacije koje nisu naučene u vojnim školama i u mirnodopskoj trupnoj praksi. Mora se shvatiti da cilj obaveštavanja nisu samo pretpostavljene komande već i susedi, kao i niže taktičke jedinice, kako bi se obezbedilo neophodno taktičko sadejstvo.

3. Treba imati u vidu da trupno izviđanje nije samo sebi cilj, niti je u stanju da odslika kompletnu situaciju.

Ono mora biti dopunjeno obaveštajnim izviđanjem, jer je svaka borba drugačija od prethodne. U ratu uvek postoji neizvesnost u pogledu namera neprijatelja. Radi toga se stepen iznenađenja smanjuje dobrim obezbeđenjem jedinica i dobrom organizacijom obaveštajno-izviđačke službe.

4. Obaveštajna služba mora biti organizovana i pripremljena još u miru. Na njenom čelu treba da se nalaze iskusni i sposobni štabni oficiri, širokog vojnog i opšteg obrazovanja. Do kraja se moraju raščistiti i jasno postaviti svi odnosi i relacije rukovođenja, koordinacije i sadejstva pojedinih službi, kako ne bi dolazilo do nesporazuma i preklapanja poslova.

5. Izviđačke jedinice treba dobro obučavati i opreмати. Svaki izviđač mora da bude osposobljen iz svih borilačkih veština i padobranstva, da zna koristiti radio-stanicu, sve vrste pešadijskog naoružanja i eksplozivna sredstva.

6. Iskustvo je pokazalo da se najbolji uspesi postižu ako se obaveštajni centri vežu neposredno za komandu, odnosno štab koji organizuje, planira i izvodi borbena dejstva. Kada se radi o teritorijalnim obaveštajnim centrima, njih treba potčiniti onim štabovima — komandama koji ostaju na teritoriji, čak i u uslovima dejstva na privremeno zaposednutoj teritoriji. Teritorijalni centri treba da budu vezani za odgovarajuće štabove Teritorijalne odbrane, a po vertikali za glavne operativne centre, odnosno viši štab.

7. Koordinacija između pojedinih organa unutar jedinica i sa susednim jedinicama, rodovima i službama mora biti svakodnevna, jer je to preduslov uspeha svake službe.

SUMMARY

SOME ASPECTS OF DEVELOPMENT OF INTELLIGENCE SERVICE IN NATIONAL LIBERATION WAR OF YUGOSLAVIA, WITH A PARTICULAR REVIEW OF INTELLIGENCE—RECONNAISSANCE ACTIVITIES OF 32nd DIVISION UNITS

The first part of the article contains a short review of development and organizational structure of intelligence service in units of the National Liberation Army and Partisan Detachments of Yugoslavia in the entire 1941—1945 period. Therein the author reviews several basic factors that constituted and conditioned the framework of the intelligence-reconnaissance

activities of operational-tactical units (divisions and corps): decisions taken at the conference in Stolice, in September 1941; Directive issued by the Supreme Staff of the NLA and PD of Yugoslavia of November 1942; Decision of the Supreme Commander of the NLA, Marshal Tito, on the establishment of the Department for Protection of People, of May 1944. These factors are reviewed in correlation with the development of units of the National Liberation Army and Partisan Detachments of Yugoslavia, with pointing out of many specific features, by which the development of military intelligence organizations in them differed substantially from all types of military organizations known hitherto.

In the second, and main, part of the article is reviewed a complex of problems connected with combat operations of our units in the north-western part of Croatia. This applied part, making the skeleton of the article, encompasses three thematic fields: 1) an overall review of the enemy forces in this area and their influence on combat operations undertaken by the NLA units; (2) most significant combat operations and battles fought by the 32nd Division in 1944; (3) intelligence-reconnaissance activities of 32nd Division staff and units from the formation of the Division (in December 1943) till the end of war. Having no tendency to encompass all problems and matters of interest, the author concentrated his attention only to such themes and events that could be of significance from the standpoint of actual needs and requirements, and that could be studied and made use of within the framework of our total national defence concept and doctrine. At the end of the article, the author draws out the most fundamental determinants for the theory and practice of functioning of military intelligence service, in the form of several highly generalized conclusions.

RESUME

CERTAINS ASPECTS DU DEVELOPPEMENT DES SERVICES DE RENSEIGNEMENT DANS LA GUERRE DE LIBERATION NATIONALE, AVEC APERÇU SPECIAL DES ACTIVITES DE RENSEIGNEMENT ET DE RECONNAISSANCE DES UNITES DE LA 32e DIVISION

La première partie de cet article représente une rétrospective du développement et des structures du service de renseignement des unités de l'Armée de libération nationale de Yougoslavie et des détachements de partisans de Yougoslavie de 1941 à 1945. L'auteur y traite de quelques éléments substantiels qui ont servi à déterminer les cadres de l'activité de renseignement et de reconnaissance des unités opérationnelles-tactiques (divisions, corps d'armées). Il s'agit de: décisions prises à la Réunion de Stolice, en septembre 1941; la directive de l'Etat-major suprême de l'ALNY et des DPY de novembre 1942; la Décision du Maréchal Tito, commandant en chef des armées, en mai 1944, portant formation pour la protection du peuple. Les facteurs mentionnés sont traités par l'auteur en corrélation avec le développement des unités de l'Armée de libération nationale de Yougoslavie et

des détachements de partisans de Yougoslavie, l'accent étant mis sur de nombreuses spécificités par lesquelles les organisations de renseignement militaires différaient essentiellement de tous les types d'organisation militaire de cette époque-là.

Dans la seconde partie centrale du texte, l'auteur traite d'un ensemble de problèmes liés aux actions de nos unités dans la Croatie de nord-ouest. C'est en effet l'ossature de cet article qui thématiquement se répartie en trois domaines: (1) présentation sommaire des forces ennemies engagées sur ce théâtre de guerre et l'impact que celles-ci ont eu sur les actions des unités de l'ALNY; (2) combats les plus importants menés par le 32e Division en 1944; (3) activités de renseignement et de reconnaissance des organes et des unités de reconnaissance de la 32e Division depuis la formation de celle-ci (décembre 1943) jusqu'à la fin de la guerre. Sans prétendre présenter l'ensemble de cette problématique, l'auteur a opté uniquement pour traiter des thèmes qui par leur nature peuvent avoir de l'intérêt pour et dans la situation actuelle des besoins, et que l'on peut étudier et exploiter dans le cadre de la conception et de la doctrine de la défense populaire généralisée. A la fin, sous forme de conclusions d'un haut niveau de généralisation, l'auteur formule les principaux postulats de la théorie et de la pratique du fonctionnement du service militaire de renseignement.

РЕЗЮМЕ

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РАЗВИТИЯ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНОЙ СЛУЖБЫ В НАРОДНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ ВОЙНЕ С ОСОБЫМ ОБЗОРОМ РАЗВЕДЫВАТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ВОЙСК 32-ой ДИВИЗИИ

Первая часть статьи представляет собой короткую, итоговую ретроспекцию развития и организационной структуры разведывательной службы в войсках Народно-освободительной армии и партизанских отрядах Югославии 1941—1945 гг. При этом автор рассматривает некоторые существенные факторы, определявшие рамки разведывательной деятельности оперативно-тактических соединений (дивизий и корпусов). А это будут: решения заседания, проведенного в Столице сентября 1941 г.; Указания Верховного штаба НОА и ПОЮ от ноября 1942 г.; Решение верховного главнокомандующего НОАЮ маршала Тито о формировании Отдела по защите народа в мае 1944 г. Указанные факторы рассматриваются автором во взаимоотношении с развитием войск Народно-освободительной армии и партизанских отрядов Югославии, причем им подчеркиваются многие своеобразия, по которым развитие военно-разведывательной службы в них существенно отличалось от всех до этого известных типов военной организации.

Во второй, основной части статьи рассматривается комплекс проблем, связанных с действиями наших войск в северо-западной Хорватии.

Эта часть составляет остов всей статьи и охватывает три тематические области: (1) итоговый обзор сил противника в этом районе и их влияние на действия войск НОАЮ; (2) наиболее важные бои 32-ой дивизии в 1944 г.; (3) разведывательную деятельность органов и разведывательных подразделений 32-ой дивизии, начиная с ее формирования до конца войны. Не претендуя охватить всю проблемматику, автор сосредоточил свое внимание только на темы, представляющие интерес с точки зрения актуальных потребностей и предоставляющие возможность их использования в рамках концепции всенародной обороны. В конце автор в нескольких выводах, обладающих высоким уровнем обобщения, предоставляет наиболее существенные определители для теории и практики функционирования воено-разведывательной службы.